

ՀՈՎՀԱՆ ՕԶՆԵՑՈՒ ՎԻՊԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ*

Տորք Դալայան

Բանասիրական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ
ՀՀ, Երևան, Չարենցի 15
Էլ. հասցե՝ torqdal@yahoo.com

Հոդվածը ներկայացվել է 11.01.2020, գրախոսվել է 21.07.2020, ընդունվել է տպագրության 05.08.2020

Ներածություն

Հովհան Օձնեցի Իմաստասեր կաթողիկոսը (717-728 թթ.) Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու ամենասիրված սրբերից մեկն է: Դա պայմանավորված է VIII դարում նրա՝ չափազանց ազդեցիկ քաղաքական, կրոնամշակութային և կրթական գործունեությամբ: Պետականության բացակայության պայմաններում նա ստանձնում է Հայոց աշխարհի առաջնորդի դերը և անխոնջ պայքար ծավալում երկրի մշակութային ու կրոնական անկախության համար: Դրսևորելով դիվանագետի փայլուն հատկանիշներ՝ Օձնեցի կաթողիկոսը դաշնակցում է մուսուլման արաբների հետ և նրանց օգնությամբ ապահովում Հայաստանի կրոնամշակութային ժամանակավոր վերելքը¹:

Ներկա հոդվածն անդրադառնում է Հովհան Օձնեցու վիպական կերպարի ընդհանուր քննությանը՝ հատկապես կենտրոնանալով այն պատումների ու զրույցների վրա, որոնք ունեն իրական պատմական ատաղձ կամ զարգացել են VIII դարի իրադարձությունների հիմքի վրա: Դրանցում Օձնեցին նկարագրվում է որպես բանիմաց ու խորագետ, բազմապրոֆիլ

* Հոդվածի նախնական տարբերակը՝ «Հովհան Օձնեցու կերպարը բանահյուսության մեջ» վերնագրով, ներկայացվել է որպես զեկուցում 2017 թ. դեկտեմբերի 5-ին Էջմիածնի «Վաչե եւ Թամար Մանուկյան» Մատենադարանում տեղի ունեցած՝ «Հովհան Օձնեցի Իմաստասեր կաթողիկոսը եւ նրա ժամանակը» թեմայով գիտաժողովին՝ նվիրված Ս. Հովհան Օձնեցի կաթողիկոսի ծննդյան 1300-ամյակին:

¹ 701 թ. Դվինը գրավելուց հետո արաբները *Արմինա* վարչական միավորի տարածքում, որն ընդգրկում էր Հայաստանը, Վիրքը և Աղվանքը, որպես առաջնային քաղաքական դեմք էին ընդունում Հայոց Կաթողիկոսին (տե՛ս Тер-Гевондян 1977, 73-74, 79-82, Միքայելյան 2004, 27-30):

գիտնական ու հոգևորական, որը զուրկ չէ նաև արտաքին բարեմասնություններից:

Ծանեցու վիպական արտաքինը

Պատմագիրները մեծ ուշադրություն են դարձնում Հովհան Ծանեցու արտաքին հատկանիշների գովերգմանը՝ սկսած նրա մասին առաջինը հիշատակող Հովհաննես Դրասխանակերտցուց (IX-X դդ.): Ծանեցու արտաքին նկարագրության մեջ զգալի տեղ են գրավում հրաշագործ տարրերը: Սա ցույց է տալիս, որ նրա կյանքից երկու դար անց արդեն իր կերպարը վիպականացված էր:

Դրասխանակերտցու հաղորդմամբ՝ Հովհան Ծանեցին զգեստի տակից ոչ թե բրոյա, այլ այծի մազից գործված կոպիտ ու անտանելի քուրծ էր հագնում, մինչդեռ դրսից զարդարվում էր գունավոր ընտիր նյութից պատրաստված զգեստով: Նա, ոսկին խարտոցով մանրացնելով ու նրա հետ անուշահոտ խունկեր խառնելով, փչում էր ալեխառն մորուքին, որն իջնում էր մինչև զգեստի գրպանները²: Այս գծերը կարող են միանգամայն իրական լինել, սակայն կարելի է պատկերացնել, թե հասարակ ժողովրդի մեջ ինչ զգացողություն էր առաջացնում ոսկեզօծ մորուքով Ծանեցու վեհատեսիլ արտաքինը. այս փաստն արդեն իր ողջության օրոք կարող էր պատճառ դառնալ, որ իրեն սրբի գերբնական լուսապսակ վերագրեին: Ոսկեփայլ մորուքի մոտիվն իր դրսևորումն է ստանում նաև ուշ բանահյուսական պատումներից մեկում, որտեղ Ծանեցին համբուրում է զինվորների գլուխները, ընդ որում՝ այստեղ իր մորուքը նաև մոզական ներգործություն ունի:

Դրասխանակերտցու շուրջ երեք դար անց Կիրակոս Գանձակեցին (1203-1271) Ծանեցու մասին գրում է. «Սա էր այր իմաստասէր եւ սուրբ, եւ վայելուչ հասակաւ մարմնոյն, եւ հոգւովն եւս առաւել գեղեցիկ... քանզի խարտեալ զոսկի եւ արկեալ զմօրուօք իւրովք՝ եմուտ առ նա»³: Նույն դարում Վարդան Արևելցի պատմագիրը հատուկ աշխատանք ունի գրած Հովհան Ծանեցու մասին, որը կոչվում է «Ճառ ի վերայ Յոհան Ծանեցույ»: Այս երկում Ծանեցին կոչվում է Հայրապետ *Յովհան Ուձնեցի*: Վարդանի խոսքերով՝ արաբ մեծատոհմիկները ապշահար, բերանները բաց հիանում

² Հովհաննես Դրասխանակերտցի 1996, 104:

³ Կիրակոս Գանձակեցի 1961, 67:

էին Օձնեցու փառահեղ արտաքինով. «յաւագ արանց եւ ի զօրագլխոց որք եւ զարմացեալ հիանային եղեալ ձեռն ի ծնօտի, երանի տալով աշխարհին, որ այսպիսի ունիցի առաջնորդ»⁴:

Վարդան Արևելցիին Օձնեցուն համեմատում է [Գրիգոր] Լուսավորչի հետ. ինչպես որ Լուսավորիչը մնաց օձերի մեջ Խոր Վիրապում, այնպես էլ Օձնեցին անձնագոհաբար մտավ «օձաբարո արաբների» մեջ: Հայոց հայրապետը արաբական խալիֆայի պալատ է մտնում ճերմակ քող ունեցող վարսակալ-թագով, խաչանշան գավազանով «զինված»⁵: Գրիգոր Լուսավորչի հետ համեմատությունն առնչվում է նաև Օձնեցու պատմական կերպարին, քանի որ նա է վերականգնում Լուսավորչի հաստատած կրոնական տոները:

XIX դարավերջին Հովհան Օձնեցու մասին վիպական մի պատում է գրի առել գրող և բժիշկ Գաբրիել Տեր-Հովհաննիսյանը (Քաջբերունի) Վայոց ձորի Խաչիկ գյուղում՝ Թաղոս բանասացից: Այստեղ Օձնեցին հանդես է գալիս ոսկեփայլ մորուքով և պճնազարդ հանդերձով, որի տակից հագնում էր քուրձ⁶:

Օձնեցու և արաբ խալիֆայի հանդիպումը

Վիպական պատումներում կենտրոնական տեղ է գրավում Հովհան Օձնեցու պատմական հանդիպումը Արաբական տերության խալիֆայի հետ: Այս հանդիպումը նկարագրվում է վիպական ժանրին բնորոշ գծերով:

Ինչպես պատմում է Հովհաննես Դրասխանակերտցին, Օձնեցուն տեսել էր Վլիթ անունով Հայոց մի ոստիկան⁷, որն արաբ ամիրապետին պատմել էր Օձնեցու վայելչության մասին, և ամիրապետը ցանկացել էր տեսնել նրան: Ըստ Վարդան պատմիչի՝ արաբ բարձրատոհմիկ պաշտոնյաները հաճախ մասնակցում էին հայոց եկեղեցական տոնախմբություններին, որոնց ընթացքում բազմիցս տեսել էին Օձնեցուն և նրա մասին բարեխոսել Օմար ամիրապետին⁸: Դրանից հետո է, որ Օմարը ցանկություն է հայտնում տեսակցելու Օձնեցուն: Օձնեցու՝ արաբների ամիրապետի

⁴ Վարդան Արևելցի 1888, 584:

⁵ Վարդան Արևելցի 1888, 585:

⁶ Քաջբերունի 1881, 84:

⁷ Վլիթ անվանաձևը պետք է արաբ. *Վալիդ* անվան մի տարբերակը լիներ (Теревондян 1977, 82):

⁸ Վարդան Արևելցի 1888, 584:

նստավայրը մեկնելուն առնչվող դեպքերի նկարագրությունը տալիս Գանձակեցին նշում է. «*Ջսա կոչեաց Հեշմ ի դուռն իւր, եւ վասն վայելչութեան երեսաց նորա մեծապէս պատուեաց զնա...*»⁹: Ինչպես տեսնում ենք, ի տարբերություն Դրասխանակերտցու, որն անվանապես չի հիշատակում արաբ ամիրապետին, Գանձակեցին նշում է նրա անունը՝ Հեշմ:

Դրասխանակերտցու պատումի համաձայն՝ Օծնեցուն մեծ պատվով բերում են արքունական քաղաքը, և ամիրապետը նրան պատգամ է հղում, որ նա զգեստավորվի սովորական, և ինքը նրան այդպես տեսնի: Սակայն Օծնեցին, իր բարձրահասակ կերպարանքն է՛լ ավելի փայլուն զգեստներով զարդարելով և նոր ճերմակած մորուքը ոսկե ծաղիկների փնջի նման կազմելով ու ձեռքն առնելով ոսկենկար գավազանը, որ երեսնոյա փայտից էր, ահա այդպես լավ գույն ունեցող ու թիկնավետ այդ մարդը մտնում է ամիրապետի մոտ¹⁰:

Արաբ ամիրապետը սկզբում դրական չի վերաբերվում Օծնեցու արտաքին շքեղությանը, սակայն երբ տեսնում է նրա հագուստի տակի կոպիտ քուրճը, մեծարում ու պատվում է Օծնեցուն, շքեղ հագուստներ նվիրում և ոսկու ու արծաթի գանձեր նրան պարգևելով՝ ուղարկում է Հայաստան: Օծնեցին ապրում է մի քանի տարի և վախճանվում հայրապետական աթոռին տասնմեկ տարի նստելուց հետո. «*Որոյ եկեալ եւ կեցեալ ամս սակաւ՝ վախճանի, կացեալ յաթոռ հայրապետութեան ամս մեփասան*»¹¹:

Գանձակեցին բերում է նույն երկխոսությունը Հեշմի և Հովհան Ծծնեցու միջև, ինչ որ Դրասխանակերտցին, սակայն փոքր-ինչ այլ բառերով: Այս փաստը հուշում է, որ թերևս նշված երկու պատմագիրներն էլ անկախ օգտվել են ժողովրդական բանավոր կամ եկեղեցական գրավոր ավանդապատումներից¹²: Ըստ Գանձակեցու՝ Հեշմի այն հարցումին, թե «Ձեր

⁹ Կիրակոս Գանձակեցի 1961, 67:

¹⁰ Հովհաննես Դրասխանակերտցի 1996, 105-107:

¹¹ Հովհաննես Դրասխանակերտցի 1996, 106-107:

¹² Բանագետ-բանասեր Կ. Մելիք-Օհանջանյանը, որը հրատարակության է պատրաստել Կիրակոս Գանձակեցու աշխատությունը, դրա առաջաբանում նշում է, որ Գանձակեցին մեծապես արժևորել և օգտագործել է բանավոր աղբյուրը՝ ժողովրդական ավանդագրույցները, ականատեսների և ականջալուրների պատմածները (Կիրակոս Գանձակեցի 1961, ԽԹ): Օծնեցու մասին Գանձակեցու հաղորդած ավանդագրույցները, ըստ Կ. Մելիք-Օհանջանյանի, վերաբերում են «եկեղեցական գրույցներին» կամ «կրոնա-ժողովրդական մանրապատումներին» (Կիրակոս Գանձակեցի 1961, ԾԱ):

Քրիստոսի մասին ասում են, թե չափազանց հեզ էր ու խոնարհ և աղքատությունը ավելի էր սիրում: ...Իսկ դու ինչո՞ւ ես այդպես զարդարվել», Օձնեցին պատասխանում է. «Դու քո ծառաներից ավելի ոչինչ չունես, բացի միայն թագավորական թագից ու հանդերձանքից. դրա համար վախենում են քեզանից ու մեծարում են քեզ: Մեր առաջին հայրերը հրաշագործներ ու վարքով սքանչելի էին, դրա պատճառով՝ նրանց ձեռքի տակ գտնվողները երկյուղում էին նրանցից ու նրանց հրամանները դողահար կատարում: Իսկ մենք այդպիսիք չենք, այդ պատճառով՝ հանդերձներով ու զարդերով զարդարվում ենք, որպեսզի մեր հրամանները չանտեսվեն»: Այս ասելով՝ Օձնեցին բացում է իր կուրծքը և ցույց տալիս այն մազեղեն հագուստը, որ կրում էր տակից¹³:

Հովհան Օձնեցու համեստ պահվածքն ու խոսքերն այնքան են ազդում Հեշմ ամիրապետի վրա, որ տիրակալը մեծարում ու պատիվների է արժանացնում Օձնեցուն: Նաև երաշխիք է տալիս, որ քրիստոնյաները հարկերից կազատվեն և ամենուրեք ազատ կկարողանան կատարել իրենց հոգևոր պաշտամունքը, և ոչ ոք չի ստիպի նրանց ուրանալ իրենց հավատը, դրա փոխարեն՝ հայ ազգը քաղաքական առումով կենթարկվի իրեն: Հեշմն իր մատանիով կնքում է այս համաձայնագիրը և մեծ պարզկենտրով ու զորքով Օձնեցուն հետ է ուղարկում Հայոց աշխարհը: Այնուհետև Հայոց կաթողիկոսը արաբների օժանդակությամբ Հայաստանից հալածում է բոլոր բյուզանդացիներին՝ «թե՛ վերակացուներին, թե՛ զինվորներին», և դրա շնորհիվ կարողանում է արդյունավետ պայքարել քաղկեդոնականության դեմ ու վերահաստատել Գրիգոր Լուսավորչի սահմանած տոները: Հետաքրքիր է, որ Օձնեցին սահմանում է նաև Դավիթ մարգարեի ու Հակոբ առաքյալի տոները դեկտեմբերի 25-ին, երբ «այլ ազգերը Տիրոջ ծննդյանն են տոնում...»¹⁴: Ինչպես տեսնում ենք, Օձնեցին լրջորեն զբաղվել է նաև հայոց եկեղեցական տոնացույցի կանոնակարգմամբ¹⁵:

Վարդան Արևելցի պատմագիրը արաբ խալիֆային կոչում է ոչ թե Հեշմ, այլ Օմար¹⁶: Ըստ Վարդանի՝ եկեղեցիներ կառուցելուց հետո Օձնե-

¹³ Գանձակեցի 1961, 67-68, 1982, 59-60:

¹⁴ Կիրակոս Գանձակեցի 1961, 69, 1982, 60-61:

¹⁵ Այս մասին մանրամասն տե՛ս Վարդանյան 1999, 198-199, 206, ինչպես նաև՝ Հակոբյան 2009, 40-41, Սարգսյան 2010, 260-265:

¹⁶ Այդպիսով, ըստ հայ պատմագիրների՝ Հովհան Օձնեցու այցը Դամասկոս տեղի է ունեցել կա՛մ Օմայան Օմար իբն Աբդ ալ-Ազիզ խալիֆայի (717-720), կա՛մ էլ Հեշմ/Հիշամ (724-743) խալիֆայի օրոք (տե՛ս Միքայելյան 2004, 27): Ա. Տեր-Ղևոնդյանը հակված էր

ցին մեծ շուքով կրոնական տոնախմբություններ էր կազմակերպում Հայաստանի տարբեր վայրերում, որոնց ներկա արաբ պաշտոնյաները բարեխոսում են Օմարի մոտ, և վերջինս Օծնեցուն հրավիրում է իր պալատը: Օծնեցու փառահեղ տեսքից այլայլված՝ դողահար Օմարը միայն որոշ ժամանակ անց է կարողանում ուշքի գալ և հարց ուղղել Օծնեցուն:

Այնուհետև տեղի է ունենում գրեթե նույն երկխոսությունը, որ նկարագրվում է մեր մյուս պատմիչների երկերում: Օծնեցին Օմարին ցույց է տալիս իր տակի հագուստը, և ապա Օմարը հրամայում է կանչել իր զորքերում եղած բոլոր հիվանդներին («նեղյալներին»), որոնց Հովհան Ծծնեցին տեղում իսկ բժշկում է: Օմարը խոստանում է որդու նման կատարել ինչ որ հաճո է Օծնեցուն, և վերջինիս խնդրանքով՝ զորքեր է տրամադրում նրան: Օծնեցին Սմբատ Կյուրոպաղատի և արաբների զորագնդերի օգնությամբ հալածում է բոլոր բյուզանդացիներին «ի վերին աշխարհէն Հայոց»¹⁷:

«Հովհան Ծծնեցի և արաբ ամիրապետ» վիպական դրվագի փոքրինչ փոփոխված մի տարբերակ է գրի առել Երվանդ Լալայանը և XX դարասկզբին հրատարակել իր «Բորչալու» ժողովածուում: Յավոք սրտի, Լալայանը չի նշում իր բանասացներին: Լալայանի պատումում նկատելի է մեր միջնադարյան էպոսի՝ «Սասնա ծռերի» ազդեցությունը: Այսպես, օրինակ, Հեշմի կամ Օմարի փոխարեն հանդես է գալիս *Բաղդադի խալիֆան*¹⁸: Բացի այդ, զգացվում է նաև Դրասխանակերտցու, Գանձակեցու և Վարդան պատմագրի հաղորդած պատումների ազդեցությունը, սակայն հնարավոր է, որ դա անուղղակի ազդեցության արդյունք է՝ կապված ընդհանուր ժողովրդա-եկեղեցական աղբյուրից սնված լինելու հանգամանքի հետ: Չի բացառվում նաև բանասացներից ոմանց որոշակի ծանոթությունը միջնադարյան պատմագիրների երկերին:

Ըստ Ե. Լալայանի գրառած տարբերակի՝ *«Օհան Ծծնեցին վեր է կենում, գնում Բաղդադի խալիֆի մօտ՝ օգնութիւն խնդրելու: Խալիֆան պատրուով ընդունում է նրան եւ տեսնելով նրա չափազանց շքեղ հանդերձը՝ յանդիմանում է... Օծնեցին առանց պատասխանելու բաց է անում կուրծքը,*

Օմար II (717-720)-ի օգտին՝ գտնելով, որ Հիշամի օրոք անհավանական կլիներ այդ այցը (Тер-Гевондян 1977, 83, ком. 47):

¹⁷ Վարդան Արևելցի 1888, 585-586:

¹⁸ Իրականում Օծնեցու հանդիպումը Արաբական տերության խալիֆայի հետ տեղի է ունեցել մայրաքաղաք Դամասկոսում (Тер-Гевондян 1977, 83), թեև ո՛չ Հովհաննես Դրասխանակերտցին, ո՛չ Կիրակոս Գանձակեցին, ո՛չ էլ Վարդան Արևելցին քաղաքի անունը չեն նշում:

եւ խալիֆան տեսնում է, որ գեղեցիկ հանդերձի տակ, մարմնի վրայ խարազան է հագած, որի վրայ նոյն իսկ մանր մեխեր են անցկացրած, որ շարունակ ծակոտեն մարմինը»: Հատկանշական է այստեղ հագուստի տակից քուրձ հագնելու մոտիվի առավել սաստկացումը. ժողովրդական գունագարդված նկարագրությամբ՝ ավելացված են քուրձի վրայի մեխերը, որոնք բացակայում են վերոնշյալ պատմագիրների երկերում:

Այնուհետև, ըստ Լալայյանի գրառած տարբերակի, բոլորովին նոր մի դրվագ է ավելանում Օձնեցու և արաբ ամիրապետի հանդիպման պատումին. «Մինչդեռ խալիֆան զարմացած նայում է, Օձնեցու մարմնից մի կաթիլ արիւն է թռչում խալիֆայի կոյր աչքին, որ իսկոյն բացում է: [Այնուհետև] Օհան Օձնեցին բռնում է խալիֆայի բորոտ ձեռքերը եւ տանում իր ծոցը, որոնք եւ իսկոյն բժշկում են: Խալիֆան այս հրաշքներից հիացած՝ խոստանում է կատարել Օհան Օձնեցու խնդիրը...»¹⁹: Ինչպես նշում է այս առնչությամբ Ա. Իսրայելյանը՝ սրբերի ամենաբնորոշ հատկանիշներից է բժշկելը: Այս դրվագում, ըստ նրա, ակնհայտ է Նոր Կտակարանի ազդեցությունը, որտեղ Հիսուսը, ձեռքով դիպչելով, բուժում է իրեն հավատացած բորոտին: Ավետարանում պատմվում են նաև կույրերի բուժման մի քանի դեպքեր, բայց ոչ արյան կաթիլներով: Արյան կաթիլներից կույր աչքերի ապաքինման մոտիվի օրինակ կա քրիստոնեական մի ավանդազրույցում²⁰: Այսպիսով, եթե Վարդան Արևելցու պատումում Օձնեցին բժշկում է հիվանդ զինվորներին, ապա Լալայյանի տարբերակում արդեն բժշկվողը գլխավոր հերոսն է՝ արաբ խալիֆան:

Վայոց ձորում Քաջբերունու գրառած տարբերակում «Հոհան Օձնեցին», տեսնելով հայերի կրած նեղությունները բյուզանդացիներից, գնում է Մադինե քաղաք՝ օգնություն հայցելու արաբ խալիֆաներից, որոնց հետ նա արդեն ծանոթ էր²¹: Վանա լճի հյուսիսարևմտյան Բզնունիք գավառից հայտնի «Օխան Օձնելի» վերնագրված պատումում Օձնելին Մանազկերտի երկրամասի առաջնորդն է, իսկ նրա դաշնակիցը տաճիկ Մեհմեդն է, որը հետագա շարադրանքում բազմիցս կոչվում է միայն Մամադ, և ըստ պատումի՝ նրա նստավայրը Շամն է (Սիրիան), թեև նա համարվում է թուրք, ոչ թե արաբ: Օխան Օձնելու հակառակորդը Ուռումի թագավորն է, այսինքն՝

¹⁹ Լալայեան 1903, 176, տե՛ս նաև Ավանդապատում, N 773 Դ, 305:

²⁰ Տե՛ս Իսրայելյան 2001, 72-73:

²¹ Քաջբերունի 1881₄, 84:

Բյուզանդիայի կայսրը, ընդ որում մի քանի անգամ նշվում է նաև նրա անունը՝ *Կոստանոս*²²:

Տեսնելով հասարակ ժողովրդի կեղեքումները բյուզանդացիներից՝ Օծնելին իշխանների խորհրդաժողով է հրավիրում, «*տրկանց լեշի վերէն խազաւ մազեղէն գարգրուն շապիկ, վերեւ էլա խազաւ սեսուրբ գեստեր... առաւ ուր փոքրաւոր, գնաց գնաց ի Շամ*»: Մամադը ոտաբոբիկ դիմավորում է Օծնելին իր ապարանքի առջև, տանում ներս և զրույցի ընթացքում մի քանի անգամ «երեսով տալիս» Օծնելիի շքեղ հագուստը: Երեկոյան, երբ առանձնանում են, Օծնելին արձակում է իր մեջքը, և «*Մամադ իշկեց մազեղէն շապիկ, ու էրկթէ գարգաբներ մտեր ա մսի մէջ*»²³:

«Թուղթ ու գիր»

Ե. Լալայանի պատումը, Բաղդադի խալիֆայի բժշկման դրվագից սկսած, փաստորեն վիպական մի շարք է՝ հյուսված Հովհան Ծննդնու շուրջ: Սրա առաջին մասում առկա է Դրասխանակերտցու, Գանձակեցու և մասամբ Վարդան Արևելցու հաղորդած «Օծնեցի և Հեշմ (Օմար)» ավանդագրույցը, սակայն հետագա գործողությունների ծավալումը բնորոշ է վիպական բանահյուսական ընդարձակ ստեղծագործություններին: Այսպես, Լալայանի տարբերակում պատմվում է, որ «*Խալիֆան այս հրաշքներից հիացած՝ խոստանում է կատարել Օհան Ծննդնու խնդիրը, միայն ոչ թե ուղղակի զորք, այլ դրամ տրալով, որպէսզի նա այդ դրամով ինքնակամ զորք պատրաստի: Օհան Ծննեցին ճարահատրած համաձայնում է*»: Երբ սկսում են խոսել զորքի քանակի մասին, Օծնեցին մի թղթի վրա ինչ-որ բան է գրում և տալիս խալիֆային՝ դրա քաշով մեկ ոսկի խնդրելով: Խալիֆան քննադատելով թուղթը դնում է կշեռքի մի նժարին, իսկ մյուսին ոսկիներ է շարում: Սակայն ինչքան էլ որ ավելացնում է ոսկեդրամները, այդ նժարը չի հավասարվում թղթի նժարին: Ի վերջո, համաձայնում է հինգ հարյուր գինվոր տալ Օծնեցուն²⁴: Այստեղ փոխաբերական պատկերով արժևորվում է Օծնեցու խոսքի ուժը: Ա. Իսրայելյանի մեկնաբանությամբ՝ նշված դրվագում ի հայտ է գալիս Օծնեցու՝ հմայագիր կատարելու,

²² Օխան Ծննելի 1898, 412-413: Այս պատումի Կոստանոս թագավորի մասին Վարդան Արևելցին գրում է. «...*ի գալն կայսերն Կոստանդիա բարկութեամբ ատերել զաշխարհս...*» (Վարդան Արևելցի 1888, 586):

²³ Օխան Ծննելի 1898, 413-414:

²⁴ Լալայեան 1903, 176, տե՛ս նաև Ավանդապատում, N 773 Դ, 305:

ժողովրդական խոսքով ասած՝ թուղթուգիր անելու ունակությունը²⁵: Ուշագրավ է, որ VIII դարում տակավին «թղթե շերեփը» հաղթում էր «երկաթե շերեփին»:

«Թուղթուգիրի» դրվագն առկա է նաև Քաջբերունու գրառած տարբերակում: Այստեղ Մադինեի «խալիֆաները խորհրդակցելով կարդացողների հետ՝ վճռեցին տալ Օձնեցուն դրամական նպաստ եւ ոչ թէ մարդ»: Օձնեցին մատաչափ թղթի վրա մի աղոթք է գրում և խնդրում դրա կշռով դրամ տալ իրեն: Խալիֆաների գիտունները հեգնելով սկսում են կշռել թուղթը, սակայն գանձարանի ամբողջ գումարը չի բավարարում, որ նժարը հավասարվի թղթի նժարին: Դրանից հետո Օձնեցին համաձայնում է պալատականների նոր պայմանին՝ վերցնել քանի հազար մարդ, որ հարկավոր է, բայց «որ ոչ մի մարդ այդ զորքից չպակասի, ապա թէ ոչ՝ իրաքանջիւր պակասած մարդու փոխարէն եօթը հայ մարդ պէտք է տար»²⁶:

Օձնեցին և իր զորքերը

Հովհան Օձնեցին կարողանում է լուծել յոթ հայ մարդ չզոհաբերելու խրթին խնդիրը: Քաջբերունու բանասաց Թադոսը պատմում է, որ արաբական զորքի հետ հասնելով մի մեծ գետի՝ առաջինն այն անցնում է Օձնեցին և կամրջի մյուս ծայրում Աստծուց հայցում, որ նա զինվորների՝ կամրջով անցնելու ժամանակ գետի մեջ անգլուխ ցույց տա այն զինվորների սովերը, որոնք մեռնելու կամ սպանվելու են: Աստված կատարում է Օձնեցու խնդրանքը, և նա «անգլուխ արաբ զինվորներին» ջրկում ու հետ է ուղարկում: Իսկ մնացած զորքին միացնում է հայոց զորքը, և Օձնեցին զատ-զատ մոտենալով յուրաքանչյուր զինվորի՝ թե՛ հայի, թե՛ արաբի, հերթով համբուրում է նրանց գլխի մազափնջիկը: Այստեղ հրաշագործ դեր է կատարում Օձնեցու «ոսկեփայլ» մորուքը, քանի որ երբ նա համբուրում էր սափրագլուխ զինվորների գլխի մազափնջերը կամ մեկ բառով ասած՝ գեսերը, «փնջիկի մէջտեղ, ուր դիպչում էին Օձնեցու շրթունքը, կոլոր ոսկի դուրս եկաւ, որից եւ ծագած է կըզըբաշ կոչումը, այն է՝ ոսկեգլուխ»²⁷:

²⁵ Իսրայելյան 2001, 74:

²⁶ Քաջբերունի 1881₄, 84:

²⁷ Քաջբերունի 1881₄, 85: Ըստ բանասաց Թադոսի՝ հնում «բնիկ հայերիս մէջ գլխի վերայ մազ կրելու սովորութիւն չկար, ինչպէս կայ այժմ: Ամբողջ գլուխը սափրում էին՝ թողնելով միայն գագաթի վերայ մազէ փնջիկ (քեաքու), որի մէջ տեղ, նոյնպէս բոլորակ սափրելով՝ մազէ փնջիկին տալիս էին շրջանի ձեռք: Գագաթի վերայ մազէ փնջիկ թողնելը

Սափրած գլխին երկար գես թողնելու սովորույթը, հատկապես ռազմիկների մեջ, Հայաստանում վկայված է դեռևս հեթանոսական ժամանակներից. ըստ Հովհան Մամիկոնյան պատմագրի՝ նման սովորույթ կար Տարոնում՝ Գիսանե աստծո հետևորդների մեջ: Գիսանեն ինքն էլ երկար ծամ ուներ, ըստ երևույթին նա համարվում էր ամպրոպի և ռազմի աստվածություն, որի կերպարը քրիստոնեության օրոք ժառանգել էր Սուրբ Կարապետը²⁸: Հետագայում այս սովորույթը տարածված է եղել տարբեր ժողովուրդների մեջ:

Զորքերի՝ կամրջով անցնելու դրվագն առկա է նաև Լալայանի տարբերակում. «Օհան Ծծնեցին զօրքն առած գալիս է եւ երբ կամուրջից պիտի կենային, դիպում է, թէ որի [որ զինուորի] պատկերը [ն է, որ] գեպում անգլուխ է երեսում: Եւ դրանից գուշակելով, որ այդ զինուորին վիճակուած է պատերազմում մեռնիլ, [նրան] վերադարձնում է խալիֆային եւ միմիայն 300 զինուոր առած գնում է: Այս ժամանակ երկնքից մի խաչանիշ թուր է վայր ընկնում, որ Օհան Ծծնեցին վերցնում է եւ մէջքը կապում»: Այս հրաշքը տեսնելով՝ հոռոմների, այսինքն՝ բյուզանդացիների հրամանատարը հուսահատվում է և փախչում: Օհան Ծծնեցին հալածում է բոլոր հոռոմներին Հայաստանից և գերի բռնում նրանց պատրիարքին, որը սպառնացել էր, թե եռացրած ջրի մեջ է ձգելու Օհան Ծծնեցուն²⁹:

Ծծնեցու խաչանիշ թուրը

Առասպելաբանական տեսանկյունից՝ երկնային թրի ձեռքբերման մոտիվն ամենահետաքրքրականներից մեկն է Ծծնեցուն նվիրված վիպաշարում: Այդ դրվագում արդեն Հովհան Ծծնեցին հանդես է գալիս ոչ միայն կրոնական, այլև ռազմական գործչի դերում, որը, դիցաբանական մտածողության համաձայն, օժտվում է ամպրոպային հերոսի հատկանիշներ

մնացել է Յոհան Ծծնեցուց, շարունակեց իննամի Թադոսը, թէպէտ մենք չգիտենք, թէ ե՞րբ եւ քանի՞ տարի մեզանից առաջ է եղել Յոհան Ծծնեցին...» (Քաջբերունի 1881₄, 83):

²⁸ Այս մասին տե՛ս Հարությունյան 2001, 21-28:

²⁹ Լալայեան 1903, 176-177, տե՛ս նաև Ավանդապատում, N 773 Դ, 305-306: Խորհրդային շրջանում (1967 թ.) Ստեփանավանում գրառված մի տարբերակում, որն, ամենայն հավանականությամբ, գրական ճանապարհով ազդված է Ե. Լալայանի պատումից, բանասացն, անունները շփոթելով, հոռոմներին դարձրել է Հռոմի թագավոր, որից օգնական զորք է ստանում Հովհան Ծծնեցին, որպեսզի պայքարի Լոռիին տիրած հույների դեմ (Գևորգյան 1999, 135-136, N 92, 230):

րով³⁰: Երկնային «խաչանիշ» թուր ստանալու մոտիվը Լալայյանի գրառած տարբերակում ակնհայտորեն հիշեցնում է «Սասնա ծռեր» հերոսական էպոսի Թուր Կեծակիի և Խաչ Պատերազմիի մասին պատկերացումները, ինչպես նաև Հավլունի Թրի մասին ավանդագրույցները:

Եթե Լալայյանի տարբերակում թրի մոտիվը շատ հպանցիկ է, ապա Քաջբերունու տարբերակն առավել մանրամասնորեն է անդրադառնում դրան: Ըստ Քաջբերունու բանասացի՝ «*Օձնեցին առաւ սուրը (թուրը), խաչանշանով օրհնեց եւ իբրեւ խաչի նշան՝ շինել փուեց պղնձէ խաչածեւ բալչախ (թուրքերէն) եւ հազգրեց նորան թրի գլուխը: Այս խաչածեւ պղնձէ բալչախը մինչեւ այժմ գործ է ածուում մեր ասիական թրերի վերայ. ուրեմն նա մնացել է Օձնեցու ժամանակից: Օձնեցին ինքը իւր սուրբ ձեռքով սուրը կապեց Ալի զօրապետի մէջքը եւ ընկան ճանապարհ դէպի Հայաստան*»³¹: Հովհան Օձնեցու գլխավորած զորքը՝ առանց մի մարդ իսկ կորցնելու, Հայաստանից հալածում է բոլոր բյուզանդացիներին: Դրանից հետո նա անձամբ զորքերին տանում է Մադինե, հանձնում խալիֆաներին, իսկ ինքը վերադառնում Հայաստան:

Հայկունու տարբերակում նույնպես թրի մոտիվը հպանցիկ է: Այստեղ պատմվում է, թե ինչպես Օխան Օձնելու օժած թրով (ինչի համար էլ նա կոչվում է Օձնելի) տաճիկ Մամադը գրավում է աշխարհը, հասնում *Սփամբօլ* և հաղթում Կոստանոս թագավորին, որը գլխատվում է Մամադի ծառայի (*արաբի*) կողմից: Պատումն ավարտվում է նրանով, որ «*Ամեն էլա մացին թուրքի ձեռաց փակը*»³² (ամենքն էլ մնացին թուրքի տիրապետության տակ): Ակնհայտ է այս տարբերակի երկրորդ մասի հարմարեցումը Օձնեցու ժամանակներից ավելի ուշ ձևավորված պատմական իրողություններին:

Խաչանիշ թրով զինված Օձնեցու դիցաբանական կերպարի պատմական հիմքը կարող էր լինել Օձնեցու իրական արտաքին նկարագիրը, ինչպես, օրինակ, տեսնում ենք Վարդան պատմիչի երկում՝ «*զինեալ խաչանշոյլ եւ ականակուռ գաւազանաւն*»³³: Ասել է թե՛ ըստ Վարդան Արևելցու՝ Օձնեցին զինված էր խաչանշան գավազանով, որի վրա թանկարժեք քարեր էին ագուցված: Այս կերպարն անմիջականորեն կապված էր նաև

³⁰ Հմմտ. նաև Իսրայելյան 2001, 77:

³¹ Քաջբերունի 1881, 84:

³² Օխան Օձնելի 1898, 414:

³³ Տե՛ս Վարդան Արևելցի 1888, 585:

Ծանեցու գաղափարաբանական համոզմունքներին, որոնցում կարևոր տեղ ուներ խաչի սրբազան գործառույթը: Պատահական չէ, որ իր երկերից մեկում Ծանեցին խաչը կոչում է «յաղթութեան նշան»՝ գրելով. «*մեք զմիայնոյ միածնի Որդւոյն աստուծոյ պաշտեմք զպատկեր եւ զնշան յաղթութեան*»³⁴, և հենց խաչի՝ որպես «ամենահաղթ զենքի» պատկերացումն է արտացոլված «խաչանիշ թրի» մասին ավանդագրույցում³⁵:

Հատկանշական է, որ XIX դարավերջին, Կարնո և Կարսի զինագործների համայնական միավորման մեջ ընդունված ավանդության համաձայն՝ իրենց նախահայրը Հովհան Ծանեցին էր³⁶, այն է՝ Ծանեցին համարվում էր զինագործների հովանավոր-սուրբը: Այս երևույթի վրա ուշադրություն հրավիրած Գ. Աղանյանն իրավամբ նշում է, որ ճշմարիտ ուղղափառ հավատի պահպանման համար Հովհան Ծանեցու մղած զինյալ պայքարը հիմք էր հանդիսացել նրա ռազմական կերպարի ձևավորման համար: Կարևոր դեր էր խաղացել նաև երկաթով աղանդավորների ճակատը խարանելու հանգամանքը, որն անմիջականորեն առնչվում էր Ծանեցու գործունեությանը: Այսպիսով, «արդարադատության պատժող սուրը» Հովհան Ծանեցուն ուղղակիորեն կապել էր զինագործ-արիեստավորների հետ³⁷:

Հովհան Ծանեցին և Օծունի եկեղեցին

Ըստ պատմական ավանդության՝ իր հայրենի Օծուն գյուղում Հովհան Իմաստասեր կաթողիկոսը մի մեծ եկեղեցի է կառուցում, որը կանգուն է մինչև այսօր: Այս մասին առաջինը գրում է XIII դ. կեսերի պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին (մահացել է 1271-ին). «*Շինէ եւ եկեղեցի մեծ ի գիւղն իւր Օծուն, որ հուպ է առ քաղաքն Լոռէ, եւ իւր ընտրեալ տեղի բնակութեան սակաւ մի ի բացեայ ի գիւղէն՝ անդ դադարէր*»³⁸: Այսպիսով, նշված եկեղեցին Լոռե քաղաքի մոտ էր՝ «իր Օծուն գյուղում», իսկ գյուղից քիչ հեռու Ծանեցին ընտրել էր իր բնակության վայրը՝ նստավայրը³⁹:

³⁴ Յովհան Ծանեցի 1953, 47, Պետրոսյան 2004, 122:

³⁵ Տե՛ս Պետրոսյան 2004, 125, հմմտ. նաև Симо́нян 2015, 368-370, ком. 28:

³⁶ Մատանկոզեան 1891, N 65, 2, գ:

³⁷ Աղանյան 2000, 132:

³⁸ Կիրակոս Գանձակեցի 1961, 70:

³⁹ XVIII դարասկզբին Ստեփանոս Ռօշքան իր եկեղեցական ժամանակագրության մեջ գրում է. «*Տէր Յոհան ի Տաշրաց, ի գեղջէն Օծնոյ, ամս Ժ*» (Ստեփանոս Ռօշքայ 1964, 86):

Հաջորդ տեղեկությունը, որ վերաբերում է Հովհան Օձնեցու եկեղեցաշինական գործունեությանը, պատկանում է պատմիչ Վարդան Արևելցուն (մահացել է նույնպես 1271-ին, թեև որոշ հեղինակների մոտ մահվան թվականն այլ է)։ Նա Հովհան Օձնեցուն նվիրված ներբողում հայտնում է նրա կառուցած մի քանի քրիստոնեական տաճարների մասին։ «Շինէր եւ ինքն ի բազում տեղիս եկեղեցիս որպէս եւ յիրականն աւանի զերկնանմանն խորան, բարի առնելով փանն իւրոյ եւ ընփանեաց, որպէս դայեկաց եւ առաջին խանձարրաց...»⁴⁰։

Ըստ Դրասխանակերտցու՝ Հովհան Օձնեցին եկեղեցու անշունչ քարերը տեսողությանը հաճելի խտղտանք հաղորդելու համար պճնավորում էր գեղեցիկ զարդերով։ «Եւ վասն զի ոչ այնպէս յաներեւութից ոմանց ահից զօրութիւն ընդոստրուցանօղ մարդկան բերցի 'ի վարթարէն 'ի լան' որպէս յերեւելեացս գերաբուն զարդոց խտրղանք, եւ վասն սորին իսկ այսորիկ կլաւ սովորութիւն գեղեցիկ զարդօք պճնագգեստել զանշունչ քարինս եկեղեցոյ...»⁴¹։ Ենթադրվում է, որ Դրասխանակերտցու այս տեղեկությունը նույնպես անուղղակի մի վկայություն է Օձնեցու եկեղեցաշինական գործունեության մասին⁴²։

Թեև Օձունի եկեղեցու կառուցումը Հովհան Օձնեցու կողմից պատմականորեն արձանագրված է, սակայն Թ. Թորամանյանից սկսած՝ ճարտարապետության պատմության մասնագետներն այն համարել են ավելի վաղ շրջանի կառույց՝ ելնելով հորինվածքային ձևերի վերլուծությունից։ Թ. Թորամանյանը, ի մասնավորի, հաշվի է առնում նաև Օձունի հուշակոթողի տվյալները, «որովհետեւ այդ յիշատակարան կոթողներու ոճը շարվաղ հեթանոսական ծագում ունի, որ յետոյ փոխանցուեր է քրիստոնէութեան, առանց ընդհանուր ձեւը փոխուելու եւ հետզհետէ քրիստոնէական խորհրդանշաններով քանդակագարդուեր են փոխանակ հին հեթանոսականի»⁴³։ Բացի այդ, Թ. Թորամանյանը նշում է «VIII դարուց մինչև X դար» Հայաստանում շինարարական կյանքի դադարի մասին։ Հարկ է, սակայն, նկատի ունենալ, որ Թորամանյանի այս կարծիքը հիմնված է

⁴⁰ Վարդան Արևելցի 1888, 584:

⁴¹ Հովհաննես Դրասխանակերտցի 1996, 104:

⁴² Շախկյան 2004ա, 118: Իսկ ընդհանրապես, վերոնշյալ երեք պատմագիրներից զատ, հայ միջնադարյան պատմագրության մեջ այլ վկայություններ չկան՝ Օձնեցու եկեղեցաշինության վերաբերյալ (Շախկյան 1983, 5, 57):

⁴³ Թորամանյան 1942, 1, 132:

առավելապես Շիրակ-Արարատյան տարածաշրջանի պաշտամունքային ճարտարապետության տվյալների վրա⁴⁴:

Խորհրդային տարիներին բազմաթիվ այն մասնագետները, որ անդրադարձել են Օձունի եկեղեցու թվագրմանը, արտահայտել են իրարամերժ և հակասական կարծիքներ: Այդ պատճառով է, որ գրականության մեջ եկեղեցու կառուցման ժամանակի տատանման պարբերությունը կազմում է շուրջ 300 տարի՝ ընդգրկելով V-VIII դարն ընկած ժամանակահատվածը⁴⁵: Օձունի բազիլիկն ավելի վաղ թվագրող մասնագետները ենթադրում են, որ Հովհան Ծննդնու պարզապես վերանորոգել է այն, որտեղից էլ գալիս է Կիրակոս Գանձակեցու տեղեկությունը: Այս հարցի առավել մանրակրկիտ քննարկումը դուրս է ներկա հոդվածի շրջանակից, քանի որ Հովհան Ծննդնու վիպական կերպարի վերլուծության տեսանկյունից որևէ տարբերություն չկա՝ նա կառուցել, թե՞ վերաշինել է Օձունի եկեղեցին: Երկու դեպքում էլ միանշանակ է, որ Օձունի եռանավ գմբեթավոր բազիլիկը, իր ճարտարապետական հորինվածքով և ինքնատիպ լուծումներով, կարծես ազգային անկախ քաղաքականության մարմնավորումն է, հայ քրիստոնեության ազգային ճանապարհի որդեգրման ճարտարապետական խորհրդանիշը⁴⁶:

Գրականություն

Աղանյան Գ. 2000, Հայկական զինագործությունը XIX դարում – XX դարի սկզբին (ըստ Կարնո և Ախալցխայի նյութերի), ՀՀ ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական կենտրոնի Գիտական աշխատություններ - 3, Գյումրի, «Գիտություն», էջ 129-136:

Գևորգյան Թ. 1999, Լոռի (Տաշիրք-Ձորագետ), Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն (նյութեր և ուսումնասիրություններ), հ. 20, Երևան, «Գիտություն», 270 էջ:

⁴⁴ Տե՛ս Շախկյան 2004թ, 9-10. այսօր հանրահայտ են կարևոր հուշարձաններ (Սևանի Ս. Առաքելոց և Ս. Աստվածածին, Հայրավանք, Շողագավանք, Կոթավանք, Մաքենյաց վանք, Նորատուս, Արծվանիստ, Վանեվան, Շիրակավան, Տաթև և այլն), որոնք պատկանում են IX դարին: Ըստ Գ. Շախկյանի՝ Թորամանյանի այն միտքը, թե VIII-IX դդ. կեսերը շինարարական հիշատակումներ չկան, նույնպես չի հաստատվում պատմական աղբյուրներով և հնագիտական նոր պեղումների նյութով:

⁴⁵ Շախկյան 2004ա, 115:

⁴⁶ Ի դեպ, այն էական տարբերություններ է դրսևորում բյուզանդական գմբեթավոր բազիլիկներից, որն իր հոդվածում համեմատական քննությամբ ցույց է տվել Ս. Մնացականյանը (Мнацаканян 1978, 227, 234):

- Թորամանյան Թ. 1942, Նյութեր հայկական ճարտարապետության պատմության, գիրք 1, Երևան, 1942, գիրք 2, Երևան, 1948, ՀՍՍՀ ԳԱ հրատ., 307 էջ:
- Իսրայելյան Ա. 2001, Ս. Հովհաննես Օձնեցին ժողովրդական ավանդության մեջ, Հայոց սրբերը և սրբավայրերը. ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ (խմբ. Ս.Բ. Հարությունյան, Ա.Ա. Քալանթարյան), Երևան, «Հայաստան», էջ 71-78:
- Լալայեան Ե.Ա. 1903, Բորչալուի գաւառ (արտատպուած Ազգագրական հանդէսից), Թիֆլիս, 124 էջ:
- Կիրակոս Գանձակեցի 1961, Պատմութիւն Հայոց (աշխատասիրությամբ Կ.Ա. Մելիք-Օհանջանյանի), Երևան, Հայկ. ՍՍՌ ԳԱ հրատ., 428 էջ:
- Կիրակոս Գանձակեցի 1982, Հայոց պատմություն (աշխատասիրությամբ Վ. Առաքելյանի), Երևան, «Սովետական գրող», 351 էջ:
- Հակոբյան Մ. 2009, Սուրբ Հովհան Օձնեցի հայոց հայրապետի կանոնական և իրավագիտական ժառանգությունը, «Էջմիածին», Ա, էջ 38-42:
- Հարությունյան Ս.Բ. 2001, Մշո Սուրբ Կարապետ եկեղեցու պաշտամունքային նախահիմքերը, Հայոց սրբերը և սրբավայրերը. ակունքները, տիպերը, պաշտամունքը, ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ (խմբ. Ս.Բ. Հարությունյան, Ա.Ա. Քալանթարյան), Երևան, «Հայաստան», էջ 21-28:
- Մառանկոզեան Խ. 1891, Էրզրումի և Կարսի արհեստատրոնների համայնական կարգերը, «Մշակ», 19-րդ տարի, N 65 (հինգշաբթի, յունիսի 13), էջ 1-2, N 66 (շաբաթ, յունիսի 15), էջ 1-2, N 67 (երեքշաբթի, յունիսի 18), էջ 1-2, N 68 (հինգշաբթի, յունիսի 20), էջ 1-2:
- Միքայելյան Տ. 2004, Հովհաննես Օձնեցին և արաբները (Ը դարի կեսեր), ԱՂՈՀԻԺ, էջ 27-35:
- Յովհան Օձնեցի 1953, Յոհաննու Իմաստասիրի Աւձնեցոյ մատենագրութիւնը (2-րդ տպագրութիւն), Վենետիկ, ի տպարանի Սրբոյն Ղազարի, 224 էջ:
- Հովհաննես Դրասխանակերտցի 1996, Յովհաննու Կաթողիկոսի Պատմութիւն Հայոց (աշխատասիրությամբ Գ.Բ. Թոսունյանի), Երևան, ԵՊՀ հրատ., 397 էջ:
- Շախկյան Գ. 1983, Օձունի եկեղեցին. ճարտարապետական-քննական ակնարկ, Երևան, «Սովետական գրող», 83 էջ:
- Շախկյան Գ. 2004ա, Հովհաննես Օձնեցի կաթողիկոսի շինարարական գործունեությունը, ԱՂՈՀԻԺ, էջ 112-120:

- Շախկյան Գ. 2004թ, Հայ ժողովրդի ճարտարապետական-շինարարական գործունեությունը VIII-IX դարերում, Երևան, «Անահիտ», 232 էջ:
- Պետրոսյան Հ. 2004, Հովհաննես օձնեցին և խաչքարային մշակույթի ձևավորումը, ԱՕՕՀԻԺ, էջ 121-130:
- Սարգսյան Լ.Ա. 2010, Հայոց տոնացույցի ծագումն ու զարգացումը (4-8-րդ դդ.), Երևան, «Էդիթ Պրինտ», 300 էջ:
- ԱՕՕՀԻԺ – Սուրբ Հովհան օձնեցի հայրապետը և իր ժամանակը. 2003 թ. հունիսի 3-5, Հաղպատի վանք (Գիտաժողովի նյութեր), Ս. Էջմիածին (գիտաժողովի նյութերը հրապարակման պատրաստեց պ.գ.դ. Ազատ Բոզոյանը), Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածին. «Գարեգին Ա» հայագիտական-աստվածաբանական կենտրոն, 2004, 144 էջ:
- Ստեփանոս Բօջքայ 1964, Ժամանակագրություն կամ Տարեկանք եկեղեցականք (հրատարակեց Հ. Համազասպ Ոսկեան), Վիեննա, Մխիթարեան տպարան, 231 էջ:
- Վարդան Արևելցի 1888, Ճառ ի վերայ Յոհան օձնեցոյ ըստ խնդրոյ Համազասպ եպիսկոպոսի Հաղբատայ, «Արարատ», Վաղարշապատ, N 10, էջ 580-593:
- Վարդանյան Ռ.Հ. 1999, Հովհան օձնեցու արմատական բարեփոխումները հայոց ճաշոց-տոնացույցում, Հայոց տոնացույցը (4-18-րդ դարեր), Երևան, «Գիտություն», էջ 198-206:
- Քաջբերունի (Գաբրիէլ Տէր-Յովհաննիսեան) 1881, Ճանապարհորդական նկատողութիւնք, Փորձ. ազգային եւ գրականական միամսեայ հանդէս, 5-րդ տարի, ապրիլ, N 4, Տփլիս, էջ 79-92:
- Օխան օձնելի 1898, գրի է առել՝ Ս. Հայկունի, պատմել է Խլաթայ Փրխուս գիւղից Քրսեցի Արեւշատ (Սարիբէկ), «Արարատ», տպարան Մայր Աթոռոյ Սուրբ Էջմիածնի, թիւ Թ (սեպտեմբեր), 32-րդ տարի, էջ 412-414:
- Мнацаканян С.Х. 1978, К вопросу о генезисе крестовокупольных храмов Армении и Византии, Պատմա-բանասիրական հանդես, N 1, с. 225-240:
- Симонян Л. 2015, Народный культ Ованеса Одзунского. Страны и народы Востока, вып. XXXVI. Религии на Востоке (под ред. И.Ф. Поповой, Т.Д. Скрынниковой), РАН, Институт восточных рукописей, Восточная комиссия Русского географического общества, Москва, «Восточная литература», с. 362-377.
- Тер-Гевондян А. 1977, Армения и арабский халифат, Ереван, изд. АН Арм. ССР, 323 с.

ՀՈՎՀԱՆ ՕԾՆԵՑՈՒ ՎԻՊԱԿԱՆ ԿԵՐՊԱՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Տորք Դալալյան

Ամփոփում

Հովհան Օծնեցի Իմաստասեր կաթողիկոսը (717-728 թթ.) Հայաստան-յայց Առաքելական Եկեղեցու ամենասիրված սրբերից մեկն է: Դա պայմանավորված է VIII դարում նրա՝ չափազանց ազդեցիկ քաղաքական, կրոնամշակութային և կրթական գործունեությամբ: Պետականության բացակայության պայմաններում նա ստանձնում է Հայոց աշխարհի առաջնորդի դերը և անխոնջ պայքար ծավալում երկրի մշակութային ու կրոնական անկախության համար: Դրսևորելով դիվանագետի փայլուն հատկանիշներ՝ Օծնեցի կաթողիկոսը դաշնակցում է մուսուլման արաբների հետ և նրանց օգնությամբ ապահովում Հայաստանի կրոնամշակութային ժամանակավոր վերելքը: Հովհան Օծնեցու վիպական կերպարը բնութագրող պատումներն ու զրույցները ունեն իրական պատմական ատաղձ կամ զարգացել են VIII դարի իրադարձությունների հիմքի վրա: Դրանցում Օծնեցին նկարագրվում է որպես բանիմաց ու խորագետ հոգևորական և գիտնական:

Բանալի բառեր՝ վիպական կերպար, Հովհաննես Դրասխանակերտցի, Կիրակոս Գանձակեցի, Վարդան Արևեցի, հերոսավեպ, խաչանիշ թուր, Օծնի եկեղեցի:

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ЭПИЧЕСКОГО ОБРАЗА ОВАНА ОДЗНЕЦИ

Торк Далалян

Резюме

Католикос Армении (717-728) Ован Одзнеци Имастасер («Философ») является одним из самых почитаемых святых Армянской Апостольской церкви. Это обусловлено его чрезвычайно влиятельной политической, религиозно-культурной и образовательной деятельностью в VIII веке. В условиях отсутствия государственности Ован Одзнеци взял на себя роль лидера армянского народа, направив свою неиссякаемую энергию на достижение культурной и религиозной независимости страны. Проявив бле-

стоящие качества дипломата, католикос Одзнеци заключил союз с арабами-мусульманами и с их помощью обеспечил временную культурно-религиозную независимость Армении. Рассмотрение целостного эпического образа Ована Одзнеци базируется на изучении сказаний и легенд, имеющих реальный исторический фон либо основанных на тех или иных событиях VIII века. В них Одзнеци описывается как высокообразованный ученый и духовный деятель.

Ключевые слова – эпический образ, Ованнес Драсханакертци, Киракос Гандзакеци, Вардан Аревелци, героический эпос, крестовидный меч, Одзунская церковь.

COMPARATIVE ANALYSIS OF THE EPIC IMAGE OF HOVHAN ODZNETSI

Tork Dalalyan

Abstract

Catholicos of Armenia (717-728) Hovhan Odznetsi Imastaser («the Philosopher») is one of the most favorite saints of the Armenian Apostolic Church. This is due to his extremely influential political, religious, cultural and educational activities in the 8th century. In the absence of statehood, he assumed the role of the Armenian leader and tirelessly pursued his country's cultural and religious independence. Demonstrating brilliant qualities of a diplomat, the Catholicos Odznetsi concluded an alliance with Muslim Arabs and with their help provided for a temporary cultural and religious independence of Armenia. This article examines the general image of Hovhan Odznetsi's epic character, focusing especially on epic stories and legends which have a real historical background or have developed on the basis of the events of the 8th century. In them, Odznetsi is described as a well-educated and profound, multidisciplinary scientist and clergy, who is not deprived of external advantages.

Key words – epic image, Hovhannes Draskhanakertsi, Kirakos Gandzaketsi, Vardan Areveltsi, heroic epic, crossed sword, Odzun church.